

KAROL HERMANOWSKI

University of Rzeszów, Poland

khermanowski@ur.edu.pl

ORCID: 0000-0003-2428-6405

ZASADA ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU A PRAWNA OŃCHRONA DRZEW I KRZEWÓW

THE PRINCIPLE OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND THE LEGAL PROTECTION OF TREES AND SHRUBS

ABSTRACT

The environment is an asset that is particularly vulnerable to various threats from individuals. Its protection and, above all, the protection of natural resources, which include trees and shrubs, would not be possible without appropriate legal regulations in this respect. In nature conservation law, the general principles of environmental law apply as universal principles. One of these is the principle of sustainable development. Therefore, proper nature protection should be implemented in accordance with this principle, in particular it should concern the protection of green areas, trees and shrubs. The aim is to preserve them in the best possible condition for present and future generations.

As a research hypothesis, it should be assumed that the inadequate use of possible legal solutions by public administration bodies in the course of administrative

proceedings for the removal of trees or shrubs does not fully realise the principle of sustainable development guaranteeing proper natural compensation.

The work has a theoretical and legal character. The basic research method used in the work is the dogmatic-legal method. Mainly theoretical views presented in the science of law as well as views presented in the jurisprudential practice were used.

STRESZCZENIE

Środowisko stanowi dobro, które narażone jest w szczególności na różnego rodzaju zagrożenia pochodzące ze strony jednostek. Jego ochrona, a przede wszystkim ochrona zasobów przyrody, do których należą drzewa i krzewy, nie byłaby możliwa bez odpowiednich regulacji prawnych w tym zakresie. W prawie ochrony przyrody znajdują zastosowanie zasady ogólne prawa ochrony środowiska jako zasady uniwersalne. Jedną z nich jest zasada zrównoważonego rozwoju. Dlatego właściwa ochrona przyrody powinna być realizowana zgodnie z tą zasadą, w szczególności powinno to dotyczyć ochrony terenów zieleni, zadrzewień, drzew i krzewów. Ma to na celu zachowanie ich w jak najlepszym stanie zarówno dla teraźniejszych, jak i przyszłych pokoleń.

Jako hipotezę badawczą należy przyjąć, że niewłaściwe wykorzystanie możliwych rozwiązań prawnych przez organy administracji publicznej w toku prowadzonych postępowań administracyjnych w przedmiocie usuwania drzew lub krzewów nie realizuje w pełni zasady zrównoważonego rozwoju gwarantującej właściwą kompensację przyrodniczą.

Praca ma charakter teoretyczno-prawny. Podstawową metodą badawczą zastosowaną w pracy jest metoda dogmatyczno-prawna. Wykorzystano przede wszystkim poglądy teoretyczne przedstawiane w nauce prawa oraz poglądy przedstawiane w praktyce orzeczniczej.

KEYWORDS: *law, administrative law, environmental protection law, nature protection law, the legal protection of trees and shrubs, the principle of sustainable development*

SŁOWA KLUCZOWE: *prawo, prawo administracyjne, prawo ochrony środowiska, prawo ochrony przyrody, prawna ochrona drzew i krzewów, zasada zrównoważonego rozwoju*

WPROWADZENIE

Zagrożenia w środowisku naturalnym i przeciwdziałanie im są współcześnie postrzegane jako arcyważny sprawdzian i cel działań społeczności. Jak podkreśliła Organizacja Narodów Zjednoczonych w przyjętej w 2015 r. rezolucji (A/RES/70/1), przetrwanie wielu społeczeństw i biologicznych systemów wsparcia naszej planety jest zagrożone przez dobrze rozpoznane obecnie problemy wyczerpywania się zasobów naturalnych i niekorzystne skutki degradacji środowiska, w tym m.in. utratę różnorodności biologicznej. Przyroda, podobnie jak środowisko, ma charakter globalny oraz transgraniczny. Stanowi kategorię, której kondycja ma bardzo istotny wpływ na jakość życia ludzi (Trzcińska, 2018, s. 21), z tym że środowisko stanowi dobro, które jest narażone w szczególny sposób na różnego rodzaju zagrożenia pochodzące ze strony jednostek. Jego ochrona, a przede wszystkim ochrona zasobów przyrody, do których należą drzewa i krzewy, nie byłaby możliwa bez odpowiednich regulacji prawnych w tym zakresie. W prawie ochrony przyrody znajdują zastosowanie zasady ogólne prawa ochrony środowiska jako zasady uniwersalne. Jedną z nich jest zasada zrównoważonego rozwoju. Dlatego właściwa ochrona przyrody powinna być realizowana zgodnie z tą zasadą, w szczególności powinno to dotyczyć ochrony terenów zieleni, zadrzewień, drzew i krzewów. Ma to na celu zachowanie ich w jak najlepszym stanie zarówno dla teraźniejszych, jak i przyszłych pokoleń.

Celem artykułu jest omówienie zasady zrównoważonego rozwoju, będącej gwarantem ochrony terenów zieleni, zadrzewień, drzew i krzewów. Hipotezą badawczą niniejszego opracowania jest twierdzenie, że niewłaściwe wykorzystanie możliwych rozwiązań prawnych przez organy administracji publicznej w toku prowadzonych postępowań administracyjnych w przedmiocie usuwania drzew lub krzewów nie realizuje w pełni zasady zrównoważonego rozwoju, gwarantującej właściwą kompensację przyrodniczą. Praca ma charakter teoretyczno-prawny, gdzie podstawową metodą badawczą stanowi metoda dogmatyczno-prawna.

ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ

Zrównoważony rozwój stanowi jedną z najważniejszych wartości w prawie ochrony środowiska. Wartość ta ukształtowała się jako rezultat rozpoznania środowiskowych kosztów rozwoju zagrażających warunkom życia (Korzeniowski, 2017, LEX/el.). Należy podkreślić, że zasady gospodarowania zasobami i składnikami przyrody, będące pochodną istoty ochrony przyrody, związane są z zasadą zrównoważonego rozwoju (Bukowski, 2009, s. 482). Dlatego też określa się je w doktrynie mianem zasady zapewnienia zrównoważonego użytkowania składników przyrody lub zasadą zrównoważonego gospodarowania zasobami przyrody (Ciechanowicz – McLean, 2006, s. 33–34). Z perspektywy ochrony środowiska punktem odniesienia dla właściwej oceny rozwoju stanowi stan równowagi przyrodniczej oraz trwałość czołowych procesów przyrodniczych (Trzińska, 2020, s. 438).

Zasada ta jest wyraziście eksponowana w tych regulacjach prawa administracyjnego, które dotyczą dóbr wymagających nadzwyczajnej ochrony (Człowiekowska, 2016, s. 235). Ustawodawca odwołuje się do równowagi przyrodniczej, konsekwentnie stawiając w centrum regulacji prawnych zasadę zrównoważonego rozwoju (Rakoczy, 2006, s. 120). Zasady są wytycznymi, które służą pomocą zarówno w działalności prawodawczej, jak i w procesie stosowania i wykładni norm prawa (Stelmasiak, Wąsikowska, 2010, s. 25). W doktrynie prawa ochrony środowiska podkreśla się, iż przepisy odnoszące się do ochrony przyrody powinny realizować ogólne zasady danego systemu prawnego, do którego bez wątplenia zalicza się także zasady prawa ochrony środowiska (Danecka, Kierzkowska, Trzińska, 2018, s. 255). Wśród większości przedstawicieli doktryny prawa panuje pogląd, że zasada zrównoważonego rozwoju stanowi jedną z podstawowych zasad polityki Rzeczypospolitej Polskiej, będąc jednocześnie ustrojową zasadą prawną (Fogel, 2011, s. 86; Bukowski, 2009, s. 37; Bukowski, 2005, s. 34; Jendroška, Bar, 2008, s. 526; Dembicki, 2016, s. 66; R. Mikosz, G. Dobrowolski, 2014, s. 11) albo jako zasada-wartość (Korzeniowski, 2010, s. 271), a także ujmowana jako zasada procesowa, wykorzystywana dopiero na etapie stosowania prawa (Rakoczy, 2015, s. 38 i n.). Jeżeli sam ustawodawca nadał tej zasadzie charakter podstawowej zasady ustrojowej, to należy przyjąć, że wywołuje ona daleko idące

skutki prawne w zakresie praw i wolności konstytucyjnych (Radziszewski, 2003, s. 40–41).

Zrównoważony rozwój stał się swego rodzaju pojęciem narzędziem nie tylko w naukach prawnych (Ura, 2019, s. 919). W literaturze przedmiotu *zrównoważony rozwój jest terminem, który często występuje na gruncie różnych dyscyplin naukowych, zwłaszcza nauk społecznych, a także w przepisach prawa administracyjnego regulujących funkcjonowanie organów władzy i administracji publicznej oraz różne materie życia publicznego* (Ura, 2019, s. 207). Pojęcie *zrównoważony* w ujęciu przymiotnikowym oznacza spokojny, opanowany, rozważny, będący wyrazem takich cech (zob. *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, <https://sjp.pwn.pl/doroszewski/zrownowazony;5531571.html> (dostęp: 28.08.2022)). Jednak bardziej miarodajne będzie tutaj znaczenie tego pojęcia w ujęciu czasownikowym, gdzie słowo *zrównoważyć* to *doprowadzić do stanu równowagi, wyrównać coś, zbilansować. Łącząc te dwa wyrazy, można powiedzieć, że zrównoważony rozwój to proces przeobrażeń do czegoś doskonalszego, lepszego, przy uwzględnieniu równowagi tego, co jest, z tym, co się zamierza zrobić, i zważeniu na skutki, które mogą wystąpić w poszczególnych sferach* (Ura, 2019, s. 219). J. Ciechanowicz-McLean zwróciła uwagę, że nie można reguły zrównoważonego rozwoju postrzegać biernie i pasywnie jako ukształtowanej zasady rozstrzygnięcia konfliktów interesów powstałych na tle ochrony środowiska i związanych z ochroną środowiska (Ciechanowicz-McLean, 2007, s. 452–459). Z uwagi na powyższe należy skonkludować, że termin *zrównoważony rozwój* będzie oznaczał pewien proces charakteryzujący się dynamizmem, który ma doprowadzić do stanu równowagi, a następnie ten stan utrzymać (Dubis, 2019, s. 65). Stopień równowagi przyrodniczej stanowi punkt odniesienia w działaniach ukierunkowanych na ochronę środowiska, realizowany zarówno dla obecnych, jak i przyszłych pokoleń. Jednym z instrumentów, który ma zapewnić tym pokoleniom korzystne warunki zarówno pod kątem zdrowia, jak i życia jest bez wątpienia ochrona środowiska i ochrona przyrody, w tym zagwarantowanie warunków do jej ochrony. Płaszczyzna międzypokoleniowa jest obecnie znaczącym czynnikiem, wyznaczającym prawidłowość podejmowanych w tym zakresie działań w realizacji celów środowiskowych. Rozszerza perspektywę oceny ich skuteczności i adekwatności z uwzględnieniem zasady kompromisu między

interesem obecnych a przyszłych pokoleń (Nyka, 2016, s. 370). Wartością w tym przypadku jest zachowanie równowagi naturalnej, zbliżonej do stanu funkcjonowania przyrody sprzed ingerencji człowieka, aczkolwiek B. Rakoczy stoi na stanowisku, że pojęcie zrównoważonego rozwoju nie powinno być w ogóle definiowane, bowiem zasada ta *powinna pełnić w prawie ochrony środowiska taką rolę, jaką pełnią zasady współżycia społecznego w prawie cywilnym. Powinna być to klauzula generalna. Podjęcie prób definiowania zrównoważonego rozwoju jest skazane na niepowodzenie. Nie uda się bowiem stworzyć definicji uwzględniającej bogactwo koncepcji zrównoważonego rozwoju* (Rakoczy, 2013, s. 52).

GENEZA I ROZWÓJ Koncepcji ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU

Zasada zrównoważonego rozwoju początkowo stanowiła pewną ideę programów ochrony środowiska i dokumentów politycznych. Miała charakter postulat systemu prawa, będąc wskazówką w procesie jego tworzenia i stosowania. Po raz pierwszy została ukształtowana na płaszczyźnie międzynarodowego prawa ochrony środowiska (Rakoczy, 2006, s. 135), zaś sama koncepcja zaczęła się formować jeszcze w latach sześćdziesiątych XX w., gdy zwrócono uwagę na problem nadmiernej eksploatacji zasobów naturalnych prowadzącej do ich zużycia i zniszczenia (Hardin, 1968, s. 1243–1248). Na ten problem już w 1713 r. zwrócił uwagę naczelnik urzędu górniczego w Saksonii – Hans Carl von Carlowitz, który dostrzegł, że niezbędne jest podjęcie kroków w tej materii i sformułował pierwszą koncepcję zrównoważonego rozwoju, wskazując, że nigdy nie wolno wycinać więcej niż odrasta, co w stosunku do gospodarowania lasem polegało na tym, że należy wycinać tylko tyle drzew, ile może w to miejsce urosnąć, tak by las nigdy nie został zlikwidowany, by zawsze miał możliwość się odbudować (Stumpf, Zingsem, Hase, 2018, s. 216; Jasiński, 2007, s. 24; Lusawa, 2009, s. 7–11). Analizując ewolucję tego pojęcia, należy zwrócić uwagę, że na początku powszechne było używanie terminu *ekorozwój* (Augustyn, 2020, s. 23). Z kolei samego pojęcia *zrównoważonego rozwoju* po raz pierwszy użyto na międzynarodowej

konferencji w Sztokholmie (Szuma, 2013, s. 3–4) w 1972 r, a następnie na III Sesji Zarządzającej Programu Ochrony Środowiska Narodów Zjednoczonych (UNEP) w 1975 r. Sformułowana wówczas definicja opierała się na założeniu, że społeczeństwo uznaje nadrzędność wymagań ekologicznych, które nie mogą być zakłócanie przez wzrost cywilizacji oraz rozwój kulturalny i gospodarczy. Zgodnie z zasadą 1 Deklaracji Sztokholmskiej człowiek ma prawo do wolności, równości i odpowiednich warunków życia w środowisku o jakości zapewniającej życie w godności i dobrobycie (Bukowski, 2003, s. 17). Istotny wpływ na kształtowanie się zrównoważonego rozwoju miała opracowana przez ekspertów Międzynarodowej Unii Ochrony Przyrody i Zasobów Naturalnych Światowa Strategia Ochrony Przyrody, która definiowała zrównoważony rozwój jako przekształcenie biosfery oraz wykorzystanie zasobów ludzkich, finansowych oraz wartości przyrody żywej i nieożywionej dla zaspokojenia potrzeb ludzi oraz polepszenia poziomu ich życia (Korzeniowski, 2012, s. 139). Problematyka związana z tą koncepcją jako zasadą ujawniła się po raz pierwszy podczas obrad Światowej Komisji do Spraw Środowiska i Rozwoju w 1983 r., a przedmiotem obrad stała się na konferencji zorganizowanej przez Organizację Narodów Zjednoczonych w Rio de Janeiro w 1992 r. tzw. Szczyt Ziemi (Stochlak, Podolak, 2006, s. 76; Stelmasiak, Wąsikowska, 2010, s. 27). Jednym z impulsów do jej zwołania był raport Światowej Komisji do spraw Środowiska i Rozwoju – Brundtland (G. H. Brundtland, 1987). W deklaracji z Rio de Janeiro, ustanowiono 27 zasad ogólnych i określono, że *istoty ludzkie są w centrum zainteresowania w procesie zrównoważonego rozwoju. Mają prawo do zdrowego i twórczego życia w harmonii z przyrodą* (zasada 1 Deklaracji Konferencji Narodów Zjednoczonych w sprawie środowiska człowieka, przyjętej w Sztokholmie w dniu 16 czerwca 1972 r.). Z kolei na światowym szczycie ONZ w 2002 r. w Johannesburgu przyjęto Deklarację, w której zwrócono uwagę, że zrównoważony rozwój składa się z trzech filarów: rozwoju gospodarczego, ochrony środowiska i rozwoju społecznego (Mikosz, 2016, s. 14–15).

Doniosłego znaczenia nabrał szczyt ONZ w Nowym Jorku z 2015 r., w którym udział wzięły wszystkie państwa ONZ. Przyjęto wtedy Agendę na rzecz Zrównoważonego Rozwoju 2030. Zobowiązano na nim państwa do podjęcia konkretnych działań na rzecz m.in. powstrzymania utraty różnorodności biologicznej oraz przeciwdziałania zmianom klimatu i ich skutkom.

Ochrona środowiska naturalnego jest również jedną z kluczowych zasad prawa europejskiego, gdzie wymogi ochrony środowiska muszą być brane pod uwagę zarówno przy realizacji polityk, jak i podejmowanych działań Unii Europejskiej (dalej: EU). Do 1986 r. Wspólnota Europejska prowadziła swoje działania chroniące środowisko na podstawie przepisu ustanawiającego Europejską Wspólnotę Gospodarczą (dalej: EWG) (Sommer, 2009, s. 631), odnosząc się do tych problemów w sposób pośredni, podejmując określone polityki, jeżeli prowadziłyby one do osiągnięcia któregoś z celów Wspólnoty. Jednolity Akt Europejski (dalej: JAE), przyjęty w 1986 r., wprowadził zasadnicze zmiany (Górski, Michalak, 2018, s. 50), dodając do części III Traktatu ustanawiającego EWG tytuł VII – Środowisko naturalne (art. 130r–130t). Wprowadzone regulacje określiły cele w dziedzinie środowiska naturalnego, obejmujące zachowanie, ochronę i poprawę środowiska, przyczynienie się do ochrony zdrowia ludzkiego oraz zapewnienie ostrożnego i racjonalnego wykorzystania zasobów naturalnych (Korzeniowski, 2012, s. 151). Od momentu wejścia w życie JAE, czyli od 1987 r., polityka ochrony środowiska stała się jedną z polityk unijnych, a zapewnienie rozsądnego i racjonalnego wykorzystywania zasobów naturalnych stało się jednym z jej celów i wartością przekrojową unijnej polityki ochrony środowiska (Przybojewska, 2016, s. 281). Regulacje w tej materii zostały następnie inkorporowane do Traktatu o Unii Europejskiej z Maastricht z 7 lutego 1992 r., w którym wskazano, że zrównoważony rozwój jest zasadą Unii Europejskiej i jednym z głównych zadań wymagających wprowadzenia polityki ochrony środowiska (Ciechanowicz-McLean, 2001, s. 73). Dokonane zmiany, podjęte w czerwcu 1997 r. w traktacie z Amsterdamu rozszerzyły zadania Wspólnoty zmierzające do osiągnięcia wysokiego poziomu ochrony i polepszenia jakości środowiska, jak również wspierały działania na rzecz zrównoważonego rozwoju (Górski, Michalak, 2018, s. 51). Również w 1997 r. zapoczątkowała swoją działalność Europejska Rada ds. Drzew, której głównym celem jest sprawne wprowadzanie we wszystkich krajach Unii Europejskiej racjonalnego, odpowiadającego aktualnemu stanowi wiedzy i zharmonizowanego sposobu uprawy oraz pielęgnacji drzew, co jest osiąganę przez badania i edukację. Nadrzędnym celem Rady jest uzyskanie zdrowych i trwałych drzew i drzewostanów w miastach, parkach i ogrodach (Siewniak, 2006, el.). Poprawa jakości środowiska została wpisana

do wielu traktatów międzynarodowych, a przede wszystkim została wskazana jako jeden z podstawowych celów Unii Europejskiej (Kenig-Witkowska, 2011, LEX/el.). Począwszy od traktatu z Lizbony, unijne działania w zakresie ochrony środowiska dzielone są między Unię Europejską a państwa członkowskie (Sobczak, 2019, s. 142), co zostało zagwarantowane w art. 4 ust. 2 Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej. Zarówno ochrona przyrody, jak i ochrona różnorodności biologicznej są realizowane w ramach przepisów w przedmiocie ochrony środowiska. Z kolei w artykule 191 traktat określił cele polityki w dziedzinie środowiska naturalnego, wskazując, że jej polityka w dziedzinie środowiska naturalnego przyczynia się do osiągnięcia: zachowania, ochrony i poprawy jakości środowiska naturalnego, ochrony zdrowia ludzkiego, rozsądnego i racjonalnego wykorzystywania zasobów naturalnych oraz promowania na płaszczyźnie międzynarodowej środków zmierzających do rozwiązywania regionalnych lub światowych problemów środowiska, w szczególności zwalczania zmian klimatu. Należy uznać, że ze względu na to, iż prawo ochrony przyrody stanowi część prawa ochrony środowiska i jednocześnie jest obecnie silnie, a może nawet nierozdzielnie powiązane z prawem unijnym, zasady wymienione w art. 191 TFUE także powinny znaleźć zastosowanie w odniesieniu do ustawy o ochronie przyrody. Przede wszystkim oznacza to, że sądy i inne organy stosujące prawo, interpretując i stosując postanowienia ustawy, powinny kierować się zasadami ustalonymi na poziomie unijnym jako ogólne zasady prawa ochrony środowiska. Należy tu dodać, że z regulacji unijnych można wyprowadzić również pewne zasady prawa ochrony przyrody, nie tylko prawa ochrony środowiska. Ich wyodrębnienie jest jednak dziełem doktryny i – inaczej niż w przypadku zasad prawa ochrony środowiska – nie jest wskazane w konkretnym przepisie prawa. W odniesieniu do ochrony przyrody w UE można wskazać na istnienie takich zasad, jak: konieczność zachowania różnorodności biologicznej, obowiązek inwentaryzacji posiadanych zasobów przyrodniczych, planowanie działalności na obszarach objętych ochroną, monitorowanie i nadzór stanu ochrony cennych gatunków i ich siedlisk naturalnych, możliwość objęcia ochroną gatunkową określonych roślin, a także obowiązek przeprowadzania niektórych badań niezbędnych do ochrony przyrody oraz opracowywania uzyskanych w ten sposób danych (Ciechanowicz McLean, 2006, s. 30). W prawie UE zasada zrównoważonego

rozwoju została ujęta w prawie traktatowym i wtórnym oraz standardach, programach, decyzjach i rekomendacjach zaliczanych do tzw. soft law (Sitek, 2007, s. 61–69). Jak podkreślił w jednej ze swoich opinii Rzecznik Generalny, *pojęcie zrównoważonego rozwoju nie oznacza, że względy środowiskowe muszą koniecznie i zawsze przeważać nad interesami chronionymi w ramach innych polityk zgodnie z art. 3 Traktatu. Przeciwnie, podkreśla ono niezbędną równowagę pomiędzy różnymi interesami, które mogą czasem być sprzeczne, ale które należy godzić* (Opinia Rzecznika Generalnego P. Lèger do sprawy C-371/98 First Corporate Shipping Ltd., ECR 2000, s. I-9235 za: Chmielewski, 2015, s. 213). K. Równy wyraża opinię, że zrównoważony rozwój *stanowi ukoronowanie wszystkich dotychczasowych sposobów ochrony środowiska człowieka* (Równy, 2000, s. 58.).

ZASADA ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU W POLSKIM PORZĄDKU PRAWNYM

Zasada ta została włączona również do polskiego porządku prawnego. Przyjmuje się, że art. 5 Konstytucji RP wskazuje najdonioślejsze wartości i najbardziej podstawowe cele, w których realizację winny się włączyć wszelkie organy władzy publicznej, wykorzystując wszystkie ich kompetencje (wyrok TK z dnia 13 maja 2009 r., Kp 2/09, OTK-A 2009, nr 5, poz. 66). W myśl tego przepisu Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju. Generalna zasada wyrażona w treści tego przepisu definiuje treść i relacje pomiędzy polityką ochrony środowiska a działalnością organów ochrony środowiska, opartą na przepisach prawnych statuujących ich działalność.

Ekspozowany przepis Konstytucji RP sytuuje ochronę środowiska w rzędzie podstawowych zadań państwa, obok takich wartości prawnie chronionych, jak niepodległość i nienaruszalność terytorium, nie pozostawiając wątpliwości co do rangi problematyki środowiskowej. Artykuł ten *expressis verbis* odwołuje się do zasady zrównoważonego rozwoju. *Pojęcie zrównoważonego rozwoju oznacza*

wymóg, by ingerencja w środowisko następowała w sposób jak najmniej szkodliwy dla jego zasobów, a korzyści społeczne płynące z tej ingerencji przewyższały potencjalne szkody (Safjan, Bosek, 2016, s. 289). Wskazanie tego terminu w konstytucji oraz wielość odesłań do niego w innych aktach normatywnych i dokumentach prawa międzynarodowego nakazuje traktować go jako jeden z najważniejszych terminów w ochronie przyrody i środowiska (Bukowski, 2009, s. 24). Wskazanie zasady zrównoważonego rozwoju w ustawie zasadniczej wpływa na jej rangę jako zasady prawa, świadczy o interdyscyplinarnym charakterze i uniwersalności normatywnej, wykraczającej poza ramy prawa ochrony środowiska (Trzcińska, 2020, s. 439). Jak wskazuje M. Sitek, *winna być ona stosowana we wszystkich innych rodzajach polityk, a nie tylko w tych, które są bezpośrednio powiązane z działaniami w zakresie ochrony środowiska jako takiego* (Sitek, 2022, s. 39). Zasada ta wyznacza granice zarówno dla organów administracji publicznej stosujących przepisy prawa, jak i podmiotów je stanowiących. Narzuca ona konieczność posługiwania się instrumentami prawnymi, technicznymi i organizacyjnymi w taki sposób, w jaki pozwolą one chronić środowisko naturalne, sprzyjając zarazem rozwojowi ekonomicznemu (Banaszak, 2012, s. 74).

Zgodnie z art. 3 pkt 50 ustawy – Prawo ochrony środowiska, przez zrównoważony rozwój powinniśmy rozumieć taki rozwój społeczno-gospodarczy, w którym następuje proces integrowania działań politycznych, gospodarczych i społecznych z zachowaniem równowagi przyrodniczej oraz trwałości podstawowych procesów przyrodniczych, w celu zagwarantowania możliwości zaspokajania podstawowych potrzeb poszczególnych społeczności lub obywateli zarówno współczesnego, jak i przyszłych pokoleń. Modelowy *zrównoważony rozwój* ma uwzględniać nie tylko potrzeby ludzi rozumiane jako rozwój gospodarczy i społeczny, lecz także potrzeby świata flory i fauny, ziemskich ekosystemów i jej zasobów naturalnych (Lisicka, 2005, s. 247). Jak wyraźnie podkreśla P. Korzeniowski, zasady ogólne w prawie ochrony środowiska stanowią pomost pomiędzy częścią ogólną prawa ochrony środowiska a poszczególnymi ustawami sektorowymi, m.in. ustawą o ochronie przyrody (Korzeniowski, 2021, s. 62–63.), w której dokonano uszczegółowienia prawnej ochrony terenów zieleni, zadrzewień, drzew i krzewów.

Dynamiczne przemiany w otoczeniu przyrodniczym jednostki, a szczególnie te wpływające na jakość życia, wymuszają podjęcie wszechstronnych

działań na rzecz szeroko rozumianej ochrony przyrody oraz zmianę sposobu myślenia. Konieczne staje się odejście od postawy *samolubnego konsumenta przyrody* na rzecz zrównoważonego proekologicznego rozwoju (Kannenberga, Leszczyński, Zysnarska, 2016, s. 7). B. Sitek zaznacza, że *mówiąc o kolektywnym prawie do środowiska, ochrona środowiska jest dostrzegana jako ochrona ludzkości przed degradacją jej środowiska naturalnego* (Sitek, 1998, s. 49–50). Z kolei zdaniem A. Wodziczki ochrona przyrody powinna być synonimem rozumnej i harmonijnej gospodarki zasobami przyrody, której warunkiem jest takie planowanie rozwoju kraju pod kątem planowania przestrzennego, aby została zachowana równowaga w przyrodzie. Człowiek wraz ze swoją gospodarką jest wyłącznie częścią przyrody (Wodziczko, 1937, s. 2). Warto zauważyć, że takie podejście do ochrony środowiska pojawia się m.in. w koncepcjach filozofii chrześcijańskiej (Górski, 2015, s. 29). W ogłoszonej 4 marca 1979 r. encyklice *Redemptor hominis* papież Jan Paweł II podkreślał potrzebę, a nawet konieczność zmiany stosunku człowieka do przyrody – człowiek musi obcować z przyrodą jako jej *rozumny pan i stróż, a nie bezwzględny eksploatator* (encyklika *Redemptor hominis* Jana Pawła II, 1979; Jan Paweł II, 2003, s. 5–76). Zrównoważony rozwój powinien zapewniać rzeczywiste polepszenie jakości życia podmiotom korzystającym ze środowiska, nadając jednocześnie procesom rozwoju zarówno gospodarczego, jak i społecznego pewną cechę trwałości (Korzeniowski, 2017, s. 150).

Należy podkreślić za wyrokiem WSA w Warszawie, że ochrona przyrody powinna odbywać się w warunkach zrównoważonego rozwoju. Zmiany muszą następować w ramach obowiązujących przepisów prawa. Zasadniczym celem zrównoważonego rozwoju jest opracowanie i urzeczywistnienie takiego modelu gospodarki, w którym zaspokajanie aktualnych potrzeb społeczeństwa nie umniejsza możliwości użytkowania zasobów środowiska przyrodniczego przyszłym pokoleniom. Ochrona przyrody realizowana jest m.in. przez obejmowanie zasobów, tworów i składników przyrody, formami ochrony przyrody, a następnie opracowywanie i realizację planów ochrony dla obszarów podlegających ochronie prawnej (IV SA/Wa 1413/09, LEX nr 589440). Nie można zatem uznać, żeby rozwój dokonywał się w sposób zrównoważony przy negatywnych zmianach obserwowanych w środowisku przyrodniczym. Zachodzące zmiany powinny być w co najmniej proporcjonalny sposób

kompensowane. Zadaniem zasady zrównoważonego rozwoju jest wyważenie sprzecznych interesów, które z jednej strony sprowadzają się do potrzeby ochrony środowiska, z drugiej dopuszczają możliwość jego wykorzystania (Stelmasiak, 2013, s. 150 i n). W wyroku Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 7 lipca 2006 r. czytamy, że *w ramach zasad zrównoważonego rozwoju mieści się nie tylko ochrona przyrody, ale i troska o rozwój społeczny i cywilizacyjny, związany z koniecznością budowania stosownej infrastruktury* (II OSK 507/06, LEX nr 275511).

Uwzględniając nadrzędny charakter ustawy zasadniczej jako źródła prawa, a także biorąc pod uwagę podobną rolę prawa ochrony środowiska w polskim systemie ochrony środowiska, należy skonstatować, że zasada zrównoważonego rozwoju powinna być brana pod uwagę zarówno w procesie interpretowania przepisów z zakresu szeroko rozumianej ochrony środowiska, jak i wydawania na jej podstawie indywidualnych aktów administracyjnych, gdyż jej pominięcie może skutkować tym, że rozwój nie będzie przebiegał w sposób zrównoważony, a zatem decyzje wydane z naruszeniem omawianej zasady będą pozostawały w sprzeczności z prawem i winny być wyeliminowane z obrotu prawnego (Gruszecki, 2008, s. 208). Z tego względu w pierwszej kolejności do uwzględniania tej zasady obowiązany jest ustawodawca w procesie stanowienia prawa (ustawodawca powinien w procesie stanowienia prawa nie tylko powoływać się na tę zasadę, lecz także przede wszystkim recypować do systemu prawa powszechnie obowiązującego obowiązki szczegółowe z niej wynikające (Rakoczy, 2006, s. 151), z drugiej strony zasadę tę powinny mieć na uwadze również organy stosujące prawo. O ile zatem determinanty prawne umożliwiające wdrażanie idei zrównoważonego rozwoju mają charakter rozwiązań ustrojowych unormowanych w ustawie zasadniczej, o tyle prawne podstawy kształtowania sposobu realizacji zadań publicznych (wedle koncepcji zrównoważonego rozwoju) zawarte są w przepisach prawa materialnego (Bentkowski, 2019, s. 21).

Ustawa – Prawo ochrony środowiska zawiera katalog ogólnych zasad prawnych, które znajdują zastosowanie również w pozostałych regulacjach chroniących środowisko. Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na zasady prawa ochrony środowiska wywodzące się z koncepcji zrównoważonego rozwoju, czy nakierowane na realizację tej koncepcji, jak chociażby zasadę

kompleksowości stanowiącą, że ochrona jednego lub kilku elementów przyrodniczych powinna być realizowana z uwzględnieniem ochrony pozostałych elementów (art. 5 p.o.ś.), zasadę prewencji według której kto podejmuje działalność mogącą negatywnie oddziaływać na środowisko, jest obowiązany do zapobiegania temu oddziaływaniu (art. 6 ust. 1 p.o.ś.), zasadę przezorności zgodnie z którą kto podejmuje działalność, której negatywne oddziaływanie na środowisko nie jest jeszcze w pełni rozpoznane, jest obowiązany, kierując się przezornością, podjąć wszelkie możliwe środki zapobiegawcze (art. 6 ust. 2 p.o.ś.), czy zasadę odpowiedzialności sprawcy zanieczyszczenia, nazywaną w doktrynie *zanieczyszczający płaci*. W przypadku ostatniej z wymienionych zasad art. 7 p.o.ś. obejmuje dwa ujęcia. W ust. 1 tego artykułu ustawodawca stanowi, że kto powoduje zanieczyszczenie środowiska, ponosi koszty usunięcia skutków tego zanieczyszczenia, natomiast w ust. 2 wskazuje, że kto może spowodować zanieczyszczenie środowiska, ponosi koszty zapobiegania temu zanieczyszczeniu. Zasady te stanowią pomost pomiędzy częścią ogólną Prawa ochrony środowiska, a ustawami sektorowymi, takimi jak ustawa o ochronie przyrody (Korzeniowski, 2021, s. 62–63). W odróżnieniu od ustawy – Prawo ochrony środowiska ustawa o ochronie przyrody nie zawiera wprost wyodrębnionego katalogu zasad ochrony przyrody. Nie stanowi to jednak o tym, iż prawo ochrony przyrody zostało pozbawione przewodnich norm prawnych. Wręcz przeciwnie, znajdują tu w pełni zastosowanie zasady konstytucyjne, a także zasady ogólne prawa ochrony środowiska (podobnie wskazują na to: Sommer, 2006, s. 95; Radecki, 2008, s. 37–38; Radecki, 2001, s. 228–230; Gruszecki, 2017, s. 18). Wymienione zasady często *wydedukowane przez interpretatorów z całego systemu prawa lub jego części* (Ciechanowicz-McLean, 2011, s. 70), wynikają z określonego przepisu lub zbioru przepisów, a nawet całokształtu ustawy o ochronie przyrody, będąc logiczną konsekwencją tych norm. Często też widać w prezentowanych wykazach przenikanie zasad ochrony środowiska (Król, 2018, s. 661–662).

ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ A PRAWNA OCHRONA DRZEW I KRZEWÓW

W prawie ochrony przyrody zrównoważony rozwój oznacza ochronę i zrównoważone użytkowanie różnorodności biologicznej. Zasada zrównoważonego rozwoju, tak jak jest rozumiana w prawie ochrony środowiska, obejmuje swym zakresem także zachowanie równowagi przyrodniczej oraz różnorodności biologicznej. Definicję legalną równowagi przyrodniczej ustawodawca zamieścił w art. 3 pkt 32 p.o.ś., wskazując, że rozumie się przez to stan, w którym na określonym obszarze istnieje równowaga we wzajemnym oddziaływaniu: człowieka, składników przyrody żywej i układu warunków siedliskowych tworzonych przez składniki przyrody nieożywionej. Z kolei przez różnorodność biologiczną – według art. 5 pkt 16 ustawy o ochronie przyrody – należy rozumieć zróżnicowanie żywych organizmów występujących w ekosystemach, w obrębie gatunku i między gatunkami, oraz zróżnicowanie ekosystemów. Jak stwierdza J. Sommer, *zasadnicze podstawy regulacji są w obu dziedzinach wspólne*, co jest wyrazem postępującej integracji norm prawa ochrony środowiska (Sommer, 2006, s. 88). Z kolei B. Rakoczy zwraca uwagę na to, że *zasada zrównoważonego rozwoju służy rozwiązywaniu konfliktów pomiędzy wartościami konstytucyjnie chronionymi, które pozostają ze sobą w konflikcie. Rozwiązanie tego konfliktu powinno następować poprzez wyważanie tych wartości, co nieuchronnie prowadzi do dania prymatu jednej z nich kosztem drugiej czy kolejnych. Z drugiej jednak strony to, że jedna z wartości jest traktowana priorytetowo, nie oznacza, że powinna być ona urzeczywistniana bez ograniczenia. Właśnie te pozostałe wartości, które nie zostały potraktowane priorytetowo, muszą być również urzeczywistniane, co stanowi ograniczenie dla tej wartości, która uznana została za najważniejszą* (Rakoczy, 2009, s. 32). Podobnie wypowiedział się Trybunał Konstytucyjny w wyroku z dnia 6 czerwca 2006 r., w którym trafnie podkreślił, że w ramach zasady zrównoważonego rozwoju mieści się nie tylko ochrona przyrody czy kształtowanie ładu przestrzennego, lecz także należyta troska o rozwój społeczny i cywilizacyjny związany z koniecznością budowania stosownej infrastruktury (K 23/05, OTK-A 2006, nr 6, poz. 62). Podkreśla się również to, że środowisko przyrodnicze stanowi przestrzeń, w której funkcjonuje i prowadzi

swoją działalność jednostka, często wpływając w sposób negatywny na jego stan i możliwości użytkowania (Baran-Zgłobicka, 2017, s. 13).

Dla zapewnienia jednolitości wykładni lub stosowania aktu normatywnego niezbędne jest wskazanie celu ustawy (Wronkowska, Wróblewski, 1987, s. 6). Ustawa o ochronie przyrody, określając cele, zasady i formy ochrony przyrody wskazuje, że ochrona ta polega na zachowaniu, zrównoważonym użytkowaniu oraz odnawianiu zasobów, tworów i składników przyrody, takich jak zieleń czy zadrzewienia. Realizacji wskazanych celów ma służyć wprowadzony przez ustawodawcę ogólny zakaz usuwania z terenu nieruchomości drzew i krzewów bez zezwolenia (Liszewski, 2010, s. 270). Ewidentnie to właśnie działalność człowieka, zwłaszcza o szerokim spektrum rzutującym na zasoby przyrodnicze, wiąże się z możliwością zakłócenia równowagi przyrodniczej (Trzcńska, 2020, s. 17–22). Zasadniczym założeniem osiągnięcia celów ochrony przyrody, w tym ochrony drzew i krzewów przed ich nadmierną wycinką, jest dopuszczenie do korzystania z tych zasobów zgodnie z przytoczoną zasadą. Z uwagi na analizowane w niniejszym artykule zagadnienia, należy zwrócić uwagę na dość istotny problem, czy rzeczywiście zasada ta jest uwzględniana przy wydawaniu zezwoleń na usunięcie drzew i krzewów przez właściwe organy, zwłaszcza gdy tereny, na których one rosną, są często przeznaczane na rzecz budowy betonowych osiedli czy wielopowierzchniowych obiektów, bez zachowania jakiegokolwiek kompensacji przyrodniczej. Przez kompensację przyrodniczą należy rozumieć zespół działań obejmujących w szczególności roboty budowlane, roboty ziemne, rekultywację gleby, zalesianie, zadrzewianie lub tworzenie skupień roślinności, prowadzących do przywrócenia równowagi przyrodniczej lub tworzenie skupień roślinności prowadzących do przywrócenia równowagi przyrodniczej na danym terenie, wyrównania szkód dokonanych w środowisku przez realizację przedsięwzięcia i zachowanie walorów krajobrazowych (art. 3 pkt 8 p.o.s.).

W ostatnich latach w przestrzeni miejskiej problem z ochroną drzew przed ich nieuzasadnionym czy też bezprzyczynowym usunięciem staje się coraz powszechniejszy. Zdrowe, dojrzałe i często ogromne drzewa coraz częściej znikają z przestrzeni publicznej zarówno w trakcie nowych inwestycji mieszkaniowych, drogowych, działań deweloperów, jak i działań osób fizycznych na własnych nieruchomościach (Januszczuk, 2021, s. 14–17).

W problematyce dotyczącej usuwania drzew i krzewów wiele uwagi poświęca się zagadnieniom administracyjnoprawnym dotyczącym zezwoleń, zgłoszeń, wysokości opłat czy surowości kar pieniężnych za nielegalne ich usunięcie. Dużo mniejszym zainteresowaniem cieszą się natomiast kwestie mające wpływ na kompensację przyrodniczą, taką jak przesadzanie drzew i krzewów czy nasadzenia zastępcze. W postępowaniu o wydanie zezwolenia na usunięcie drzew lub krzewów należy respektować zasadę zrównoważonego rozwoju oraz cele przyświecające ochronie przyrody. Ustawodawca w celu zagwarantowania kompensacji przyrodniczej przewidział pewne środki służące realizacji tych celów. Wydanie zezwolenia na usunięcie drzewa lub krzewu może być uzależnione od określonych przez organ nasadzeń zastępczych lub przesadzenia tego drzewa lub krzewu (art. 83c ust. 3 u.o.p.). W orzecznictwie przyjmuje się, że nałożone na dany podmiot obowiązki związane z kompensacją przyrodniczą muszą być proporcjonalne do jego działań, uprzedniej ingerencji w środowisko (II SA/Go 337/20, LEX nr 3103749). To organ decyduje, czy dla środowiska kompensacja przyrodnicza jest bardziej korzystna, czy też korzystniejszym rozwiązaniem jest uiszczenie opłaty za usunięcie drzew.

Kryterium, jakim powinny się kierować organy wydające zezwolenie na usunięcie drzewa lub krzewu czy rozpatrujące zgłoszenie zamiaru usunięcia drzewa, jest zasada zrównoważonego rozwoju. Korzystając z bogatej bazy orzecznictwa wojewódzkich sądów administracyjnych w zakresie analizowanych zagadnień, należy się zgodzić z tezami zaprezentowanymi przez WSA w Gdańsku w wyroku z 5 kwietnia 2018 r., zgodnie z którymi jedną z podstawowych dyrektyw, jaką należy kierować się w każdym przypadku korzystania ze środowiska, jest właśnie zasada zrównoważonego rozwoju, zmuszająca do uwzględniania integracji działań politycznych, gospodarczych i społecznych z zachowaniem równowagi przyrodniczej oraz trwałości podstawowych procesów przyrodniczych. W odniesieniu do ochrony drzew i krzewów rosnących poza lasami, instrumentem, który ma służyć realizacji tych postanowień, jest wynikająca z art. 84 ust. 1 u.o.p. konieczność poniesienia opłat za korzystanie ze środowiska w przypadku usuwania na podstawie zezwolenia drzew i krzewów. Obowiązek ich uiszczenia może zostać odroczony, gdy w zezwoleniu przewidziano przesadzenie drzew i krzewów w inne miejsce lub zastąpienie innymi drzewami lub krzewami. Ustawa o ochronie przyrody nie określa

dokładnie, gdzie takie nasadzenia mogą być wykonywane. Można domniemywać, że drzewa i krzewy zamiast tych usuwanych mogą być sadzone lub przesadzane nie tylko na terenie nieruchomości, z której je usunięto, lecz także na innych terenach. Precyzyjne ustalenie warunku w postaci nasadzeń zastępczych ma znaczenie dla możliwości jego wykonania, a tym samym właściwej kompensacji przyrodniczej. Ochrona przyrody, do jakiej zostały zobowiązane organy, faktycznie oznacza, że funkcjonalnie uzasadnione będzie precyzyjne wskazanie gatunków drzew i krzewów oraz wyraźne określenie specyfikacji nasadzeń, które będą w stanie zrekompensować szkody w środowisku, jakie nastąpią w wyniku usunięcia zdrowych już istniejących (II SA/Gd 87/18, LEX nr 2478191). W mojej ocenie w obowiązujących regulacjach prawnych dotyczących usuwania drzew lub krzewów to właśnie nasadzenia kompensacyjne najpełniej powinny realizować zasadę zrównoważonego rozwoju, o ile będą właściwie prowadzone.

WNIOSKI

Celem omówionej zasady zrównoważonego rozwoju jest przekazanie następnym pokoleniom porządku świata, którego jesteśmy przejściowymi powiernikami. Natomiast doniosłą istotą tej zasady jest to, że w środowisku występują wartości podlegające ochronie i do nich bez wątplenia należą drzewa i krzewy. Tam, gdzie występują drzewa i krzewy, w pewnym momencie na pewno pojawi się też kwestia ich usunięcia. Z tego powodu organy administracji uprawnione do podjęcia decyzji o zezwoleniu na ich usunięcie powinny kierować się wspomnianą zasadą, a podejmując decyzję w ramach uznania administracyjnego, w pierwszej kolejności brać pod uwagę ich przyrodnicze znaczenie i starać się nie dopuszczać do ich nieuzasadnionej wycinki, a jeżeli jest to konieczne, to właściwie wyważyć sprzeczne interesy i za pomocą dostępnych instrumentów prawnych uzależnić podmiot od dokonania nasadzeń zastępczych lub przesadzeń, tak żeby kompensacja przyrodnicza była osiągnięta w zgodzie z zasadą zrównoważonego rozwoju.

Świadomość roli, jaką pełnią tereny zieleni, drzewa i krzewy nie idzie w parze z działaniami podejmowanymi przez ustawodawcę oraz decyzjami

podejmowanymi przez organy stosujące przepisy w tym zakresie. Niestety, w dużej liczbie miast w Polsce można dostrzec niekorzystne dla świata przyrodniczego decyzje związane z tzw. rewitalizacją terenów zieleni, polegającą najczęściej na remoncie, który nie ma nic wspólnego z przywracaniem do życia (*vita*), a raczej stanowi dewastację środowiska przyrodniczego, gdzie powszechnie jest pojawiające się betonowej nawierzchni w miejscu starych zadrzewień. Takie działania mają już nawet swoją nazwę – *betonoza*. Drzewa odgrywają zasadniczą rolę w zakresie poprawy jakości środowiska poprzez oczyszczanie powietrza atmosferycznego ze szkodliwych gazów, pyłów i nadmiernego udziału dwutlenku węgla. Są odpowiedzialne za odnawianie zasobów wodnych i ograniczanie spływów wód opadowych, a przez to zapobiegają powodziom. Ponadto przez zacienianie, osłanianie i ewapotranspirację wpływają na regulację klimatu lokalnego. Drzewa mają również nieoceniony wpływ na zdrowie fizyczne i psychiczne ludności. Wartość oraz korzyści z posiadania możliwie jak największej liczby drzew, szczególnie na terenach zurbanizowanych, powinna rzutować na podejmowanie decyzji o ich sadzeniu, ale również usuwaniu. Takie decyzje powinny być podejmowane z zachowaniem zasady zrównoważonego rozwoju. Jeżeli z oceny organu będzie przy tym wynikało, że dostateczną kompensacją przyrodniczą będą nowe nasadzenia, to powinien zastosować tę instytucję. Obowiązek dokonania nasadzeń zastępczych powinien konkretyzować się w tych sytuacjach, w których zmiany zachodzące w środowisku wymagają podjęcia działań restytucyjnych, które mogą być wykonane przez podmiot, który ubiega się o zezwolenie na usunięcie drzew. Przy wydawaniu tego typu zezwolenia kluczowym wyzwaniem staje się oszacowanie liczby drzew lub krzewów kompensujących utraconą roślinność w środowisku przyrodniczym.

REFERENCES

- Augustyn, A. (2020). *Zrównoważony rozwój miast w świetle idei smart city*, s. 23. Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Banaszak, B. (2012). *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, s. 74. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Baran-Zgłobicka, B. (2017). *Środowisko przyrodnicze w zarządzaniu przestrzenią i rozwojem lokalnym na obszarach wiejskich*, s. 13. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej,
- Bentkowski, S. (2019). Rola nadzoru właścicielskiego w kształtowaniu zrównoważonego rozwoju jednostek samorządu terytorialnego. W: M. Sitek, P.B. Zientarski (red.), *Wybrane aspekty realizacji zasady zrównoważonego rozwoju samorządu terytorialnego*, s. 21. Kancelaria Senatu, Warszawa.
- Bukowski, Z. (2003). *Wymagania prawa międzynarodowego*, s. 17. Toruń-Włocławek.
- Bukowski, Z. (2005). *Podstawy prawa ochrony środowiska dla administracji*, s. 34. WSHE, Włocławek.
- Bukowski, Z. (2009). *Zrównoważony rozwój w systemie prawa*, s. 24, 37, 482. Wydawnictwo TNOiK Dom Organizatora.
- Brundtland, G.H. (1987). *Our common future*. WCED, Oxford University Press.
- Chmielewski, J. (2015). *Pojęcie nadrzędnego interesu publicznego w prawie administracyjnym*, s. 213. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck
- Ciechanowicz-McLean, J. (2001). *Międzynarodowe prawo ochrony środowiska*, s. 73. Warszawa: LexisNexis.
- Ciechanowicz-McLean, J. (2006). *Polskie prawo ochrony przyrody*, s. 30. Warszawa: Difin.
- Ciechanowicz-McLean, J. (2007). Interes publiczny w prawie ochrony środowiska. W: J. Dobkowski (red.), *Problemy współczesnego ustrojoznawstwa. Księga jubileuszowa profesora Bronisława Jastrzębskiego*, s. 452–459. Olsztyn.
- Ciechanowicz-McLean, J. (2011). Działalność administracji publicznej w świetle zasad prawa ochrony przyrody. W: M. Górski, J. Bucińska, M. Niedziółka, R. Stec, D. Strus (red.) *Administracja publiczna – człowiek a ochrona środowiska. Zagadnienia społeczno-prawne*, s. 70. Warszawa: Oficyna a Wolters Kluwer business.
- Ciechanowicz-McLean, J. (2006). Zagadnienia wprowadzające. W: J. Ciechanowicz-McLean, K. Biernat, P. Mierzejewski, D. Trzcińska, (red.) *Polskie prawo ochrony przyrody*, s. 33–34. Difin.
- Człowiekowska, J. (2016). Zasady ogólne prawa administracyjnego. W: W. Jakimowicz (red.), *Przewodnik po prawie administracyjnym*, s. 235. Wydawnictwo Wolters Kluwer.
- Danecka, D. (2018). Przyroda i jej ochrona w prawie polskim. W: D. Danecka, J.S. Kierzkowska, D. Trzcińska, *Ograniczenia działalności gospodarczej ze względu na ochronę przyrody*, s. 255. Warszawa: Wydawnictwo Wolters Kluwer.

- Dembicki, P. (2016). Zasada zrównoważonego rozwoju jako przejaw sprawiedliwości ekologicznej w realizacji procesów inwestycyjno-budowlanych. W: T. Bojar-Fijałkowski (red.), *Sprawiedliwość ekologiczna w prawie i praktyce*, s. 66. Gdańsk: Fundacja Rozwoju Uniwersytetu Gdańskiego.
- Dubis, S. (2019). Wpływ organów nadzoru budowlanego na zrównoważony rozwój samorządu terytorialnego. W: M. Sitek, P.B. Zientarski (red.), *Wybrane aspekty realizacji zasady zrównoważonego rozwoju samorządu terytorialnego*, s. 65. Warszawa: Kancelaria Senatu.
- Fogel, A. (2011). *Prawna ochrona przyrody w lokalnym planowaniu przestrzennym*, s. 86. Warszawa.
- Górski, M. (2015). System prawa ochrony środowiska. W: P. Korzeniowski (red.), *Zagadnienia systemowe prawa ochrony środowiska*, s. 29. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, PAN.
- Górski, M., Michalak, M. (2018). Ochrona środowiska w prawie unijnym. W: M. Górski (red.) *Prawo ochrony środowiska*, s. 50, 51. Warszawa: Wolters Kluwer.
- Gruszecki, K. (2008). Stosowanie prawa w zakresie ustalania opłat podwyższonych i wymierzania administracyjnych kar pieniężnych za korzystanie ze środowiska. W: T. Bąkowski, K. Grajewski, J. Warylewski (red.), *Orzecznictwo w systemie prawa*, s. 208. Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Gdańskiego i Warszawa: Wolters Kluwer Polska.
- Gruszecki, K. (2017). *Ustawa o ochronie przyrody. Komentarz*, s. 18. Wydawnictwo Wolters Kluwer.
- Hardin, G. (1968). The tragedy of the Commons. *Science*, 162, 1243–1248.
- Januszczuk, W. (2021). *Wina wójta*, a może jednak projektanta. *Zieleń Miejska*, 1, 14–17.
- Jasiński, L.J. (2007). Kontrowersje wokół pojęcia zrównoważonego rozwoju. W: S. Marciniak (red.) *Rozwój zrównoważony*, s. 24, 26. Oficyna Wydawnicza PW.
- Jendroška, J., Bar, M. (2008). *Prawo ochrony środowiska. Podręcznik*, s. 256. Wrocław: Centrum Prawa Ekologicznego.
- Kannenber, K., Leszczyński, T., Zysnarska E. (2016). *Wybrane aspekty ochrony przyrody w polskich lasach*, s. 7. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Kenig-Witkowska, M.M. (2011). *Międzynarodowe prawo środowiska. Wybrane zagadnienia systemowe*, LEX/el., Warszawa: LEX a Wolters Kluwer business.
- Korzeniowski, P. (2010). *Zasady prawne ochrony środowiska*, s. 271. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Korzeniowski, P. (2012). *Bezpieczeństwo ekologiczne jako instytucja prawna ochrony środowiska*, s. 139, 151. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Korzeniowski, P. (2017). Idea uniwersalnych wartości w prawie ochrony środowiska. W: J. Zimmermann (red.), *Aksjologia prawa administracyjnego. Tom II*, LEX/el., Wydawnictwo Wolters Kluwer.

- Korzeniowski, P. (2017). Zasada zrównoważonego rozwoju jako podstawa wykładni sądowej. W: S. Dudzik, B. Iwańska, N. Półtorak (red.), *Inteligentna i zrównoważona gospodarka sprzyjająca włączeniu społecznemu – wyzwania dla systemów prawnych Unii Europejskiej i państw członkowskich*, s. 150. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Korzeniowski, P. (2021). Zasady ogólne prawa ochrony środowiska. W: M. Górski, *Prawo ochrony środowiska*, s. 62–63. Warszawa: Wydawnictwo Wolters Kluwer.
- Król, M.A. (2018). Zasady prawa ochrony przyrody. W: M. Górski (red.), *Prawo ochrony środowiska*, s. 661–662. Warszawa: Wydawnictwo Wolters Kluwer.
- Król, M.A. (2020). Realizacja interesu publicznego jako standard prawa ochrony środowiska. W: B. Jaworska-Dębska, P. Kledzik, J. Sługocki (red.), *Wzorce i zasady działania współczesnej administracji publicznej*, s. 478. Wydawnictwo Wolters Kluwer.
- Lisicka, H. (2005). Zasada zrównoważonego rozwoju w polityce państwa. W: A. Papuziński (red.), *Zrównoważony rozwój: od utopii do praw człowieka*, s. 247. Bydgoszcz: Wydawnictwo Branta.
- Liszewski, G. (2010), *Oplaty samorządowe w Polsce – problemy praktyczne*, s. 210. Białystok: Wydawnictwo TEMIDA 2.
- Lusawa, R. (2009). Hans Carl von Carlowitz twórca pojęcia trwałości. *Ekonomia i Finanse*, 1–2(III), 7–11.
- Mikosz, R. (2016). Zagadnienia wstępne. W: G. Dobrowolski (red.), *Zrównoważony rozwój jako czynnik determinujący prawne podstawy zarządzania geologicznymi zasobami środowiska*, s. 14–15. Katowice.
- Mikosz, R., Dobrowolski, G. (2014). Zasada zrównoważonego rozwoju w orzecznictwie sądów administracyjnych. W: R. Biskup, M. Pyter, M. Rudnicki, J. Trzewik (red.), *Działalność gospodarcza na obszarach chronionych*, s. 11. Lublin.
- Nyka, M. (2016). *Sprawiedliwość międzypokoleniowa w międzynarodowym prawie środowiska*, T. XXXV, s. 370. Gdańskie Studia Prawnicze.
- Przybojewska, I. (2016). Hierarchia wartości unijnej polityki w dziedzinie środowiska naturalnego. W: J. Zimmermann (red.), *Aksjologia prawa administracyjnego*, t. 2 s. 281. Warszawa: Wolters Kluwer.
- Radecki, W. (2001). Prawo ochrony przyrody w systemie prawnym ochrony środowiska. *Studia Prawnicze*, 3–4, 228–230.
- Radecki, W. (2008). *Ustawa o ochronie przyrody. Komentarz*, s. 37–38, 49. Warszawa: Wydawnictwo Difin.
- Radziszewski, E. (2003). *Prawo ochrony środowiska. Przepisy i komentarz*, s. 40–41. Warszawa: Wydawnictwo LexisNexis.
- Rakoczy, B. (2006). *Ograniczenie praw i wolności jednostki ze względu na ochronę środowiska w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, s. 120, 135, 151. Toruń: Wydawnictwo Dom Organizatora, Toruń.

- Rakoczy, B. (2009). Zasada zrównoważonego rozwoju w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. W: B. Poskrobko (red.) *Wpływ idei zrównoważonego rozwoju na politykę państwa i regionów. Problemy ogólnopaństwowe i sektorowe*, t. 1, s. 32. Białystok.
- Rakoczy, B. (2013). Art. 3. W: Z. Bukowski, K.E. Czech, K. Karpus, B. Rakoczy (red.), *Prawo ochrony środowiska. Komentarz*, s. 52. Warszawa: Wydawnictwo LexisNexis Polska.
- Rakoczy, B. (2015). *Procesowy wymiar zasady zrównoważonego rozwoju*, s. 18, 38 i nast. Białostockie Studia Prawnicze.
- Równy, K. (2000). *Koncepcja zrównoważonego rozwoju w prawie wspólnotowym i w polskiej rzeczywistości*, s. 2, 58. Przegląd Prawa Europejskiego.
- Safjan, M., Bosek, L. (2016). *Konstytucja RP. Tom I. Komentarz do art. 1–86*, s. 289. Warszawa.
- Siewniak, M. (2006). Uprawa i pielęgnacja drzew w Unii Europejskiej. *Zieleń Miejska*, s. 9, el.
- Sitek, B. (1998). Antropologiczne podstawy ochrony środowiska w prawie wspólnotowym. W: R. Sobański (red.) *Prawa Człowieka w państwie ekologicznym*, s. 49–50. Warszawa: Wydawnictwo Akademii Teologii Katolickiej.
- Sitek, M. (2007). *Polityka ochrony środowiska w sektorze usług turystycznych w świetle prawa Unii Europejskiej*, s. 61–69. Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.
- Sitek, M. (2022). *Komentarz do Konstytucji RP Art. 5, 18, 19, 39*. Warszawa: Wydawnictwo Difin.
- Sobczak, J. (2019). *Ochrona środowiska w świetle konstytucyjnej zasady zrównoważonego rozwoju*. W: M. Sitek, P. B. Zientarski, (red. nauk.), *Wybrane aspekty realizacji zasady zrównoważonego rozwoju samorządu terytorialnego*, s. 142. Warszawa: Kancelaria Senatu.
- Sommer, J. (2006). Zasady ogólne i pojęcia niedookreślone w prawie ochrony przyrody. W: W. Radecki (red.), *Teoretyczne podstawy prawa ochrony przyrody*, s. 95, 100. Wrocław: Wydawnictwo Prawa Ochrony Środowiska.
- Sommer, J. (2006). Miejsce prawa ochrony przyrody w prawie ochrony środowiska. W: W. Radecki (red.), *Teoretyczne podstawy prawa ochrony przyrody*, s. 88. Wrocław: Wydawnictwo Prawa Ochrony Środowiska.
- Sommer J. (2009). Podstawy traktatowe wspólnotowego prawa ochrony środowiska. W: J. Supernat (red.), *Między tradycją a przyszłością w nauce prawa administracyjnego. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Janowi Bociowi*, s. 631. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Stelmasiak, J. (2013). *Interes indywidualny a interes publiczny w ochronie środowiska w obszarze specjalnym o charakterze ekologicznym*, s. 150 i n. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.

- Stelmasiak, J., Wąsikowska, A. (2010). Zasady ogólne prawa ochrony środowiska. W: J. Stelmasiak (red.), *Prawo ochrony środowiska*, s. 25. Warszawa: Wydawnictwo LexisNexis.
- Stelmasiak, J., Wąsikowska, A. (2010). Zasady ogólne prawa ochrony środowiska. W: J. Stelmasiak (red.), *Prawo ochrony środowiska*, s. 27. Warszawa: Wydawnictwo LexisNexis.
- Stochlak, J., Podolak, M. (2006). *Ochrona środowiska w Polsce. Studium prawnopolitologiczne*, s. 76. Lublin.
- Stumpf, U., Zingsem, V., Hase, A. (2018). *Mityczne drzewa*, s. 216. Wydawnictwo Amber.
- Szuma, K. (2013). *Prawo ochrony środowiska. Zarys wykładu. Wybór materiałów, tez orzeczeń, sądów, kazusów oraz testów*, s. 3–4. Wydawnictwo C.H. Beck.
- Trzcińska, D. (2018). Konstytucyjny obowiązek ochrony przyrody. W: D. Danecka, J.S. Kierzkowska, D. Trzcińska, *Ograniczenia działalności gospodarczej ze względu na ochronę przyrody*, s. 21. Wydawnictwo Wolters Kluwer.
- Trzcińska, D. (2020). Zasada zrównoważonego rozwoju w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym. W: B. Jaworska-Dębska, P. Kledzik, J. Sługocki (red.), *Wzorce i zasady działania współczesnej administracji publicznej*, s. 438, 439. Wydawnictwo Wolters Kluwer.
- Trzcińska, D. (2020). Bezpieczeństwo i bezpieczeństwo ekologiczne (w doktrynie i prawie). W: D. Trzcińska, J.S. Kierzkowska, *Bezpieczeństwo ekologiczne w realizacji zadań publicznych*, s. 22. Warszawa: Wydawnictwo Difin.
- Trzcińska, D. (2016). System prawa ochrony środowiska jako zadanie publiczne. W: D. Trzcińska, N. Tucholska, M. Żurawik-Paszkowska, *Organy ochrony środowiska w Polsce i Unii Europejskiej*, s. 17. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Ura, E. (2019). Czynniki zapewniające zrównoważony rozwój samorządu terytorialnego. W: M. Sitek, P.B. Zientarski, (red.), *Wybrane aspekty realizacji zasady zrównoważonego rozwoju samorządu terytorialnego*, s. 207. Warszawa: Kancelaria Senatu.
- Ura, E. (2019). Zrównoważony rozwój jako wartość konstytucyjna w prawie administracyjnym. W: W. Jakimowicz, M. Krawczyk, I. Niżnik-Dobosz (red.), *Fenomen prawa administracyjnego. Księga jubileuszowa Profesora Jana Zimmermanna*, s. 919. Warszawa: Wolters Kluwer.
- Wodniczko, A. (1937). Planowanie kraju drogą do utrzymania równowagi w przyrodzie, *Ochrona Przyrody*, r. 17, 2.
- Wronkowska, S., Wróblewski, J. (1987). Projekt ustawy o tworzeniu prawa. *Państwo i Prawo*, 6, 6.

AKTY PRAWNE

- Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej z dnia 25 marca 1957 r. (Dz. U. 2004 Nr 90, poz. 864 ze zm.).
- Jednolity Akt Europejski (Dz. U. z 2004 r. Nr 90, poz. 864/5 z późn. zm.).
- Traktat o Unii Europejskiej (Dz. U. z 2004 r. Nr 90, poz. 864/30 z późn. zm.).
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.). Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (t.j. Dz. U. z 2021 r., poz. 1973 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (t.j. Dz. U. z 2022 r., poz. 916 z późn. zm.). Orzecznictwo
- Wyrok TK z dnia 13 maja 2009 r., Kp 2/09, OTK-A 2009, nr 5, poz. 66.
- Wyrok TK z dnia 6 czerwca 2006 r., K 23/05, OTK-A 2006, nr 6, poz. 62.
- Wyrok NSA z dnia 7 lipca 2006 r., II OSK 507/06, LEX nr 275511.
- Wyrok WSA w Gorzowie Wielkopolskim z dnia 22 grudnia 2020 r., II SA/Go 337/20, LEX nr 3103749.
- Wyrok WSA w Gdańsku z dnia 5 kwietnia 2018 r., II SA/Gd 87/18, LEX nr 2478191.
- Wyrok WSA w Warszawie z dnia 24 listopada 2009 r., IV SA/Wa 1413/09, LEX nr 589440.

INNE ŹRÓDŁA

- Encyklika *Redemptor hominis* Jana Pawła II. (1979). *Chrześcijanin w Świecie Współczesnym*, s. 5–6.
- Jan Paweł II. (2003). *Redemptor hominis*. W: *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, s. 5–76. Kraków.

NETOGRAFIA

- Rezolucja Organizacji Narodów Zjednoczonych przyjęta 25 września 2015 r. rezolucji – Przekształćmy nasz świat: Agenda na rzecz zrównoważonego rozwoju 2030 (A/RES/70/1). https://www.un.org/files/164/Agenda%202030_pl_2016_ostateczna.pdf, (dostęp: 28.08.2022).
- Słownik języka polskiego, red. W. Doroszewski, <https://sjp.pwn.pl/doroszewski/zrownawozony;5531571.html>, (dostęp: 28.08.2022).
- Rezolucja Organizacji Narodów Zjednoczonych przyjęta 25 września 2015 r. rezolucji – Przekształćmy nasz świat: Agenda na rzecz zrównoważonego rozwoju 2030 (A/RES/70/1). https://www.un.org/files/164/Agenda%202030_pl_2016_ostateczna.pdf, (dostęp: 28.08.2022).